

А. Л. Глушковецький, В. В. Чернов

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ФОНДИ ОСТРОЗЬКОЇ ПОВІТОВОЇ У СПРАВАХ ВИБОРІВ ДО ДЕРЖАВНОЇ ДУМИ КОМІСІЇ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО

У статті здійснено джерелознавчий аналіз документів, що містяться у фондах 390 Острозька повітова комісія у справах виборів до Державної думи першого скликання та 391 Острозька повітова комісія у справах виборів до Державної думи другого скликання Державного архіву Рівненської області (ДАРО). На основі досліджених документів з'ясовано інформаційний потенціал фондів ДАРО щодо висвітлення організації та проведення виборів до I та II Державних дум в Острозькому повіті Волинської губернії.

Ключові слова: архів, фонд, Державна дума, Острозький повіт, виборщики, комісія, скарги.

Успішне дослідження будь-яких фактів, процесів чи подій, виявлення їх певних закономірностей та особливостей значною мірою залежить від доступу до джерел, що містять інформацію про них. Тому і для об'єктивного висвітлення та критичного аналізу виборів до Державної думи надзвичайно важливими є архівні фонди повітових виборчих комісій. Комплексне дослідження їхнього джерельно-інформаційного потенціалу дозволить ґрунтовно проаналізувати організацію та проведення виборів до Державної думи у всіх регіонах Російської імперії.

Істориками вже робилися спроби аналізу інформаційного потенціалу архівних фондів для дослідження виборів до Державних дум Російської імперії. Зокрема, фонди Державного архіву Хмельницької області ставали об'єктом вивчення А.Л. Глушковецького [2-4] та І.Х. Ткачука [17], Державного архіву Рівненської області – Я.П. Цецика [18], Державного архіву Волинської області – В. Чернова [19], матеріали центральних архівів Києва та Москви розглядав О.О. Коник [15], серед зарубіжних істориків у цьому руслі написані праці Н. Болотіної [1] та Д.В. Сидорова [16].

Вибори до I Державної думи на Волині, зокрема в Острозькому повіті, проходили за складних політичних умов та мали свої особливості. Для їх з'ясування надзвичайно важливими є матеріали ДАРО, у якому зберігаються цінні документи про організацію та проведення виборів. Зокрема, архів містить два фонди Острозької повітової комісії у справах виборів до Державної думи першого та другого скликань.

Документи про перебіг передвиборчих перегонів на території Острозького повіту Волинської губернії, а саме: формування виборчих комісій, інструкції та роз'яснення Урядового сенату, МВС та органів губернської влади щодо формування комісій, списки виборщиків під час виборів до I Державної думи зберігаються у ф. 390 Острозька повітова комісія у справах виборів до Державної думи першого скликання. Фонд складається з 6 справ, загальним обсягом 486 аркушів. Подібні документи про вибори до II Думи акумульовані у ф. 391 Острозька повітова комісія у справах виборів до Державної думи другого скликання. Він містить 4 справи, які налічують 258 аркушів.

Слід зазначити, що спеціальної центральної установи для підготовки та проведення виборів не створювалося. Весь тягар організації виборчого процесу покладалася на губернські адміністрації та спеціальні виборчі комісії.

Матеріали ДАРО містять відомості про склад повітової комісії. У справі І ф. 390 знаходимо перелік її членів: острозький повітовий предводитель дворянства, потомственный дворянин Олександр Васильович Попов, мировий суддя І дільниці Заславо-Острозької дільниці Павло Кузьмин, мировий посередник ІІ дільниці Острозького повіту Ілля Петрович Івашкевич, податковий інспектор Острозького повіту, статський радник Георгій Михайлович Кравчук та острозький староста Микола Новицький. Головою комісії був член Житомирського окружного суду Михайло Марков [10, арк.17]. Під час виборів до ІІ Думи склад комісії залишився практично таким самим (замість Павла Кузьміна та Олександра Попова членами комісії стали мировий суддя Антон Дробязко та мировий посередник Микола Гріельський) [12, арк.33].

З-поміж усього документального матеріалу, зібраного у вищезазначених фондах, чільне місце належить різним роз'ясненням та інструкціям щодо виборів від Урядового Сенату. Аналіз цих документів дає змогу констатувати, що підготовка до проведення перших думських виборів у повіті розпочалася восени 1905 р. Зокрема, у ф. 390 знаходиться повідомлення від голови житомирського окружного суду, адресоване голові Острозької повітової комісії (надіслане 13 жовтня 1905 р). У ньому зазначалося, що волинський губернатор призначив проведення попередніх з'їздів священнослужителів та дрібних землевласників на 20 жовтня – 1 листопада. Вказувалося, що день виборів землевласниками і міськими виборцями виборщиків ще не призначений [5, арк.3].

У іншому документі волинський губернатор повідомляв Острозьку повітову комісію, що міністр внутрішніх справ П. Дурново телеграмою від 29 жовтня зобов'язав губернатора проведення будь яких виборчих заходів до Думи тимчасово припинити, у зв'язку з переглядом постанов Маніфесту про вибори. Тому було прийнято рішення відмінити волосні зібрання та утриматися від призначення з'їздів повітових землевласників і міських виборців [5, арк.51-51зв].

У ф. 391 зберігаються постанови органів управління про проведення виборів до ІІ Думи. Так, 29 листопада 1906 р. канцелярія волинського губернатора надіслала голові Острозької повітової комісії пояснення щодо внесення до виборчих списків за квартирним цензом. Серед іншого, у ньому зазначалося, що при складенні списків у Острозькому повіті декілька осіб записувалися за однією і тією ж квартирою, а також до квартир відносилися ті приміщення, які не відповідали такому поняттю. Тому губернатор просив комісію перевірити списки, зазначаючи, що головними ознаками окремої квартири є окремий вхід, відсутність внутрішнього сполучення з іншими житловими приміщеннями та наявність окремої кухні або іншого осередку для приготування їжі. Також не мали права брати участь у виборах ті мешканці квартир, які спільно, на рівних правах винаймали квартиру та які через бідність користувалися квартирою безкоштовно (від благодійних організацій чи приватних осіб) [11, арк.4].

Інструкція від 22 грудня 1906 р. установлювала, що до виборчих списків у якості міських виборців не можна вносити тих осіб котрі винаймали квартиру, але не проживали в ній впродовж останнього року, навіть із тимчасовими перервами [11, арк.27].

Досить цікавим є циркуляр міністра внутрішніх справ П. Столипіна, розісланий усім губернаторам імперії (зокрема й волинському). У ньому повідомлялося,

що під час попередніх виборів у багатьох місцевостях імперії на з'їздах уповноважених від волостей виборщиків обирали за жеребкуванням. Тому міністр наголошував, що голосування обов'язково повинно відбуватися закритою подачею голосів через балотування кулями. Усі ж інші методи (відкритим голосуванням або через жеребкування) зумовлять відміну результатів виборів [11, арк.37].

Як показують матеріали ДАРО, до Острозької повітової комісії звертали-ся із проханнями про перенесення виборчих з'їздів у інше місце. Так, у ф. 390 зберігається звернення здолбунівського міського старости. Він звертався до повітової комісії з проханням про утворення у м. Здолбунів окремого з'їзду міських виборців. Аргументуючи своє прохання, староста зазначав, що у виборах мають взяти участь 900 працівників залізниці, 200 землевласників та 300 квартиронаймачів і торговців, і усім їм буде дуже важко дістатися до м. Острог одночасно. Зважаючи на це, він просив утворити з'їзд у м. Здолбунів для обрання одного виборщика із двох, визначених для м. Острог; а якщо такий варіант неможливий, то щоб мешканці м. Здолбунів і проголосували за двох виборщиків на місці, без участі у повітовому з'їзді [7, арк.61 зв]. Проте аргументи міського старости не знайшли підтримки у членів повітової комісії.

Подібна заява надходила до комісії і під час виборів до II Думи. Так, виконуючий обов'язки острозького повітового предводителя дворянства Ілля Павлович Івашкевич у зверненні до повітової комісії зазначав, що до списку дрібних землевласників та священнослужителів у Острозькому повіті внесено 1100 виборців. Тому, через незручність проведення виборів уповноважених на одному з'їзді, він пропонував комісії утворити три окремі попередні з'їзди: перший – для Гоцької, Сіянецької, Бугринської, Аннопільської та Долганської волостей у м. Гоші; другий – для Перерослівської, Ляховецької, Унієвської та Семенівської волостей у с. Перерослому; третій – для волостей Здовбицької, Хорівської, Кривинської, Плужанської та Кунівської у м. Острог. Також він вказував, що на останньому буде головувати особисто, а на інших радив запросити двох осіб із виборців, які брали участь у з'їзді землевласників [12, арк.1]. Це прохання було задоволене Острозькою повітовою комісією [12, арк.2].

Матеріали ф. 391 містять інформацію про терміни проведення виборчих з'їздів у кожному повіті Волинській губернії. Так, вибори до II Державної думи наказом волинського губернатора Флора Олександровича Штакельберга були призначені на такі дати: вибори уповноважених від волосних зібрань, від робітників фабрично-заводських та гірничих підприємств і залізничних майстерень, а також попередні з'їзди дрібних землевласників і священнослужителів – на 12 січня 1907 р.; з'їзди уповноважених від волостей – на 20 січня; з'їзди повітових землевласників – на 22 січня; з'їзди міських виборців – на 21 січня; з'їзд уповноважених від робітників в м. Житомир – на 26 січня [11, арк.26].

Також серед документів зберігається оголошення Острозької повітової управи, у якому зазначалося, що списки священнослужителів та дрібних землевласників, які володіють землею у кількості менше 200 дес., будуть оприлюднені для огляду в приміщенні кожної волосної управи [12, арк.42].

Аналіз матеріалів фондів дозволяє стверджувати, що найбільший обсяг роботи комісії виконували, розглядаючи скарги та заяви виборців з різних питань. Вони почали надходити вже на етапі складання виборчих списків. Ця тенденція не припинялася до останнього дня роботи комісії. Можна впевнено стверджувати, що найчастіше до комісії зверталися з приводу внесення до виборчих списків або усунення якихось неточностей у них. Показовою є, уміщена в ф. 390, скарга землевласника Олександра Фурманчука. Він скаржився, що, внаслідок

плутанини, 9 березня 1906 р. був позбавлений виборчих прав, через унесення до списків виборців його давно померлого батька Данила [10, арк.1]. Тому просив комісію виправити помилку та відмінити результати виборів. Розглянувши звернення, комісія постановила, що недопущення О. Фурманчука до виборів є правильним, оскільки до виборчих списків він не внесений, і цю неточність він мав змогу виправити раніше [10, арк.3].

Траплялися випадки, коли з виборчих списків особу могли виключити через наявність судимості. Зокрема, у заяві селянина с. Лисиче Федора Філонюка зазначалося, що він, прибувши на вибори, не був допущений до участі у них, хоча мав на це право. Причиною недопущення позивач називав те, що голова зборів вирішив, що він перебуває під слідством за розтрата 70 зрублених дерев, які належали земству [10, арк.11]. Заслухавши акт виборчої комісії, Острозька повітова комісія вирішила задовільнити скаргу Ф. Філонюка в повному обсязі.

Досить незвична скарга до комісії надійшла від селян Семенівської волості. У ній зазначалося, що 8 березня у м. Острог відбулися вибори уповноважених від власників землі менше 200 дес., про їх проведення у їхньому селі було оголошено тільки 6 березня. Прибувши на голосування, селяни виявили, що їх немає у списках та не змогли взяти участь у виборах. Тому скаржники просили результати виборів відмінити, сповістити всіх виборців та призначити нові вибори 9 березня 1906 р. [10, арк.6]. Комісія вирішила, що недопущення до виборів скаржників є правильним, оскільки невнесення їх до виборчих списків не може слугувати причиною для відміни виборів. Тому заяву залишили без наслідків [10, арк.8].

У ф. 390 зберігається ще одна колективна скарга, яка надійшла до комісії від священників Острозького повіту. Вони скаржилися на неправильне проведення виборів уповноважених від дрібних землевласників, які відбулися 8 березня. Скаржники вимагали відмінити результати виборів [10, арк.17-19]. Проте комісія не виявила підстав для задоволення скарги та скасування виборів.

Скарги на невнесення у списки виборців подавали не лише селяни чи міщани, а й дворяни-землевласники. Зокрема, у справі 4 вищезазначеного фонду міститься заява дворянина К. Могильницького, з вимогою внести його у списки виборців. Скаржник зазначав, що володіє 250 дес. землі у с. Юськівці Острозького повіту, тому має право на участь у виборах [8, арк.23]. Цього разу комісія прийняла рішення на користь заявника.

Траплялися випадки, коли до виборчих списків забували внести тих чи інших виборщиків. Так, 3 січня 1907 р. острозький повітовий предводитель дворянства повідомляв комісію, що до виборчих списків додатково потрібно внести селян із с. Козина, що було негайно виконано. Так, під №1197 був внесений В. Паціорковський (4 дес.), під №1198 – С. Паціорковський (4 дес.). Також під №1199 було внесено священника Острозької Кирило-Мефодіївської церкви І. Білевича (42 дес. землі) [12, арк.25].

Цікавою є заява від священника с. Завізова Івана Помазанського, яка надійшла не до Острозької повітової комісії, а до місцевого предводителя дворянства. У ній зазначалося, що священник разом із братом Афанасієм володіють 110 дес. спадкової землі, тому мають право брати участь у виборах [12, арк.32]. Повітовий предводитель дворянства звернувся до комісії, зазначаючи, що Іван Помазанський, як настоятель Завізовської парафії, внесений до списків дрібних землевласників під №775, маючи 57 дес. церковної землі. Щодо спадкової землі, він зазначав, що Іван та Афанасій не мають права бути внесеними до списків, оскільки до того часу не заявили про своє право на внесення до них [12, арк.31-31зв]. Тому комісія залишила заяву без розгляду [12, арк.33].

Як свідчать документи ф. 391, до Острозької повітової комісії надходили заяви про небажання бути членами виборчих комісій на з'їзді уповноважених від волостей та міських виборців. Зокрема, житель м. Острога К. Макаров звернувся до повітової комісії саме з такою заявою. Аргументуючи свою відмову, він зазначав, що з 20 січня буде у відпустці за станом здоров'я, і в день виборів у місті буде відсутнім [13, арк.6]. Комісія задовольнила прохання, призначивши на вакантне місце виборця М. Струминського. Оскільки К. Макаров займав також посаду заступника голови комісії, то на його місце обрали М. Воблана [13, арк.7]. Із заявою подібного змісту від 20 січня до комісії звернувся В. Жолтовський, який також причиною відмови називав хворобу [13, арк.10]. Але матеріали фонду не дають відповіді на питання, яким чином відреагувала комісія на це звернення.

Траплялися випадки, коли обрані уповноваженими від того чи іншого з'їзду відмовлялися далі брати участь у виборах. Така заява священика с. Борисів Єфрана Бучинського зберігається у ф. 390. Заявник указував, що обраний до числа уповноважених Острозького повіту, але не бажає брати участі у виборах [6, арк.27]. На жаль, матеріали фонду не містять інформації про реакцію комісії на таку заяву.

Архівні матеріали проливають світло на склад виборщиків, обраних різними з'їздами на губернські виборчі збори. Так, серед документів ф. 390 є список виборщиків від Острозького повіту: Ф. Кельман (37 років, єврей), М. Гольберт (48 років, єврей), П. Горлов (37 років, росіянин), В. Могилицький (65 років, поляк), В. Словицький (32 роки, поляк), В. Кржижановський (43 роки, поляк), П. Колонно-Чосновський (54 роки, поляк), І. Бодзинський (40 років, українець), А. Кравчук (43 роки, українець), П. Погребняк (40 років, українець) та М. Тимошук (52 роки, українець) [9, арк.85-87]. Варто зазначити, що всі вони були письмєнними. У ф. 391 можна знайти список уповноважених від волостей Острозького повіту на губернські виборчі збори під час виборів до II Думи. Ними стали Г. Форсюк (59 років), Г. Алексюк (32 роки), А. Бондар (42 роки) та І. Юшук (42 роки). Усі вони в минулому були військовими, православними українцями (малоросами), письмєнними, займалися землеробством (А. Бондар, крім того, був також сільським старостою) [14, арк.65-66].

Отже, фонди ДАРО містять цінну інформацію для з'ясування комплексу питань щодо підготовки, проведення та результатів виборів до Державної думи Російської імперії першого та другого скликань у Острозькому повіті Волинської губернії.

Список використаних джерел:

1. Болотина Н.Ю. Личные материалы членов Государственных дум Российской империи в фондах Российского государственного архива древних актов (РГАДА) / Н.Ю. Болотина // Таврические чтения 2013. Актуальные проблемы парламентаризма: история и современность. Международная научная конференция, С.-Петербург, Таврический дворец, 11-12 декабря 2013 г. Сборник научных статей / под ред. А.Б. Николаева. – СПб. : Издательство «ЭлекСис», 2014. – Ч. 2. – С. 32-37.
2. Глушковецкий А.Л. Фонд Подольской губернской по делам о выборах в государственную думу комиссии как источник изучения парламентского избирательного процесса / А.Л. Глушковецкий // Таврические чтения 2015. Актуальные проблемы парламентаризма: история и современность. Международная научная конференция, Санкт-Петербург, Таврический дворец, 10-11 декабря 2015 г. Сборник научных статей / под ред. А.Б. Николаева. – СПб. : Издательство «ЭлекСис», 2016. – Ч. 2. – С. 10-16.
3. Глушковецкий А.Л. Фонд 273 Державного архіву Хмельницької області як джерело вивчення виборів до I Державної Думи Російської імперії у Подільській

- губернії / А.Л. Глушковецький // Сучасні засоби збереження документів та нові методологічні підходи до наукових досліджень і застосування документів національного архівного фонду України : науковий збірник за підсумками всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Кам'янець-Подільський, 20-21 вересня 2012 року. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2012. – С. 93-99.
4. Глушковецький А.Л. Фонди Державного архіву Хмельницької області як джерело вивчення виборів до Державних Дум Російської імперії в Подільській губернії / А.Л. Глушковецький // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету : збірник за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів: у 5 т. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2009. – Вип. 8. – Т. 1. – С. 18-19.
  5. ДАРО, ф.390. Острозька повітова комісія у справах виборів до Державної думи I-го скликання, оп.1, спр.1. Раз'яснення Правительствующого Сената і циркуляри вольного gubernatora о порядке составления списков избирателей и проведения выборов. Списки землевладельцев, священнослужителей и городских избирателей, 92 арк.
  6. ДАРО, ф.390. Острозька повітова комісія у справах виборів до Державної думи I-го скликання, оп.1, спр.2. Постановления комиссии и акты предварительных съездов по выборам уполномоченных от съезда мелких землевладельцев и священнослужителей Острожского уезда и по избранию выборщиков губернского избирательного собрания от съезда уездных землевладельцев Острожского уезда 27 марта 1906 года. Списки избирателей и уполномоченных, 116 арк.
  7. ДАРО, ф.390. Острозька повітова комісія у справах виборів до Державної думи I-го скликання, оп.1, спр.3. Постановления и акты о результатах выборов на съезд городских избирателей. Списки избирателей и выборщиков, 84 арк.
  8. ДАРО, ф.390. Острозька повітова комісія у справах виборів до Державної думи I-го скликання, оп.1, спр.4. Жалобы и заявления разных лиц и учреждений на неправильности, допущенные при составлении списков выборщиков. Постановления комиссии по рассмотрению жалоб, 71 арк.
  9. ДАРО, ф.390. Острозька повітова комісія у справах виборів до Державної думи I-го скликання, оп.1, спр.5. Приговоры волостных сходов по выборам уполномоченных и постановления избирательной комиссии об утверждении результатов выборов, 87 арк.
  10. ДАРО, ф.390. Острозька повітова комісія у справах виборів до Державної думи I-го скликання, оп.1, спр.6. Жалобы на неправильности, допущенные при произведении выборов уполномоченных на предварительный съезд мелких землевладельцев и священнослужителей и постановления комиссии по рассмотрению жалоб, 36 арк.
  11. ДАРО, ф.391. Острозька повітова комісія у справах виборів до Державної думи II-го скликання, оп.1, спр.1. Раз'яснения Правительствующого Сената, инструкции Министерства внутренних дел, распоряжения вольного gubernatora о порядке и сроках проведения выборов, об участии в них крестьян, о проверке квартирного ценза избирателей. Списки землевладельцев Острожского уезда, 56 арк.
  12. ДАРО, ф. 391. Острозька повітова комісія у справах виборів до Державної думи II-го скликання, оп.1, спр.2. Постановления комиссии о внесении дополнений и исправлений в списки избирателей, об утверждении результатов выборов уполномоченных на предварительных съездах священнослужителей и мелких землевладельцев. Списки избирателей и уполномоченных, 112 арк.
  13. ДАРО, ф.391. Острозька повітова комісія у справах виборів до Державної думи II-го скликання, оп.1, спр.3. Постановления комиссии об утверждении состава комиссии и списков избирателей, имевших право участия в городском собрании по выборам выборщиков в губернное избирательное собрание. Акты под-

- комиссии и комиссии по рассмотрению результатов выборов на съезд городских избирателей. Списки выборщиков, 22 арк.
14. ДАРО, ф.391. Острозька повітова комісія у справах виборів до Державної думи II-го скликання, оп.1, спр.4. Приговори волостных сходов по выборам уполномоченных, акты съезда уполномоченных по выборам выборщиков в губернское избирательное собрание, постановление комиссии об утверждении результатов выборов. Списки уполномоченных и выборщиков, 68 арк.
  15. Коник О.О. Неопубліковані джерела з архівів Києва і Москви про історію Державної думи Російської імперії (1906-1917 рр.) / О.О. Коник // Історичний архів. Наукові студії : зб. наук. пр. – Миколаїв : ЧДУ ім. Петра Могили, 2011. – Вип. 6. – С. 106-110.
  16. Сидоров Д.В. Фонды местных по выборам в Государственную думу комиссий как источник изучения истории российского парламентаризма в начале XX века (на материалах Костромской губернии) / Д.В. Сидоров // Таврические чтения 2012. Актуальные проблемы парламентаризма: история и современность. Международная научная конференция, С.-Петербург, Таврический дворец, 19 октября 2012 г. Сборник научных статей / под ред. А.Б. Николаева. – СПб. : Издательство «ЭлекСис», 2013. – Ч. 2. – С. 120-129.
  17. Ткачук І.Х. Колізії навколо виборів до II Державної Думи (за матеріалами Ізяславського повіту) / І.Х. Ткачук // Історія України: Маловідомі імена, події, факти. – К. ; Хмельницький, 2005. – Вип. 32. – С. 236-240.
  18. Цецик Я.П. Вибори до I та II Державних дум Російської імперії в Острозькому повіті Волинської губернії / Я.П. Цецик // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. – 2011. – Вип. 22. – С. 233-235.
  19. Чернов В.В. Фонди Державного архіву Волинської області як джерело вивчення виборів до Державної думи Російської імперії / В.В. Чернов // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта : науковий збірник: серія історична / [редкол.: С.А. Копилов (гол. ред.), О.М. Завальнюк (відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2017. – Вип. XIII. – С. 61-67.

The article deals with source study analysis of documents contained in the funds of the 390 Ostroh district commission for elections to the State Duma of the first convocation and 391 Ostrog District Commission for Elections to the State Duma of the Second Convocation of the State Archives of Rivne region (DARO). On the basis of the investigated documents, the information potential of the DARO funds was clarified in order to cover the organization and conduct of elections to the 1st and 2nd State Duma in the Ostroh district of Volyn province.

Key words: archive, fund, State Duma, Ostroh county, electors, commission, complaints.

Отримано: 24.12.2017